

PhD Tézis

**Oldószernek kitett kötőhellyel rendelkező célfehérjék
fehérje-ligandum kölcsönhatásainak vizsgálata**

Wéber Edit

Szegedi Tudományegyetem

Gyógyszerkémiai Intézet

2012

A. Bevezetés és célkitűzések

A gyógyszerkutatás célja, hogy a betegségekben szerepet játszó nagymolekulás célpontokat specifikusan és hatékonyan befolyásolja. Ez általában megvalósítható olyan kismolekulákkal, amelyek nagy affinitással képesek kötődni a makromolekulákhoz. Továbbra is kihívást jelent azonban azoknak a kölcsönhatásoknak a gátlása, ahol nagy felületek vagy oldószernek kitett felszínek játszanak szerepet a folyamatokban. Azokat a makromolekulákat, amelyeket gyógyszerszerű kismolekulákkal nem lehet befolyásolni, "nem gyógyszerelhető" fehérjéknek nevezzük. Ezeknek a célpontoknak a gátlására adhat lehetőséget a mesterséges önrendező polimerek, azaz foldamerek alkalmazása, melyek ígéretes vegyületsoportnak bizonyultak a biomolekulák felismerésére.

Két gyógyszerészeti szempontból jelentős fehérjét vizsgáltunk: az immunosuppresszáns és angiogenezist elősegítő tumordajka fehérjét, a Galektin-1 (Gal-1) homodimert, melynek blokkolása angiogenezist és tumor metasztázist gátló gyógyszereket szolgáltathat; és a szinaptotoxikus Amyloid β 1-42 ($A\beta$ 1-42) fibrillumokat és oligomereket, melyeket az Alzheimer-kór legfőbb előidézői között tartanak számon. A Gal-1 és a különböző $A\beta$ 1-42 aggregátumok gátlása nem egyszerű feladat, mivel kötőhelyük csupán egy oldószernek kitett felszín, és nem rendelkeznek külön kötőzsebbel.

A fehérje-ligandum rendszerek vizsgálatához elsősorban mágneses magrezonancia spektroszkópiát (NMR) alkalmaztunk, amely igen hatékony és sokoldalú technika a biomolekulák jellemzésére és a molekuláris kölcsönhatások felderítésére. Az NMR alkalmazható a preklinikai gyógyszerkutatás folyamatában: screenelésre ad lehetőséget, segítheti a vezérmolekulák optimalizálását, a fragmens-alapú hatóanyag tervezést és a hatás-szerkezet összefüggések kialakítását. A röntgenkristallográfiával ellentétben az NMR spektroszkópia biológiai szempontból fontos közegben, oldatban vizsgálja a fehérje-ligandum rendszereket és ily módon a molekuláris mozgások is feltérképezhetők. A biomolekulákról és komplexeikről nyert atomi szintű szerkezeti és dinamikai információk segítenek abban, hogy megértsük a funkciójukat és hatásmechanizmusukat, és a szerkezet alapú gyógyszerkutatásban a ligandumok továbbfejlesztését is szolgálhatják.

Elsődleges célunk az volt, hogy NMR spektroszkópiai módszerekkel olyan információkat nyerjünk a célmolekuláinkról, melyek elősegíthetik új Gal-1 és $A\beta$ 1-42 gátló molekulák szerkezet alapú tervezését. Ehhez kötődési teszteket kívántunk optimalni, validálni és továbbfejleszteni, melyeket alkalmazhatunk az új ligandumok

screenelésében. A Gal-1 esetében célul tűztük ki a ^{15}N és ^{13}C izotóppal jelzett fehérje gerincének jelhozzárendelését, amely a további kísérletek előfeltétele volt. A fehérjét első lépésként természetes és/vagy irodalmi, peptid típusú ligandumuk jelenlétében kívántuk megvizsgálni, hogy jellemezzük a kölcsönhatásokat, és megismerjük a ligandumok hatásának molekuláris mechanizmusát. A technikákat és a nyert szerkezeti-dinamikai ismereteket a hatóanyagtervezésben, elsődlegesen fehérjénk foldamer típusú gátlószereinek létrehozásában kívántuk hasznosítani. Az NMR eredményeket egyéb biofizikai módszerekkel és biológiai kísérletekkel is kiegészítettük, mint például titrációs kalorimetria, részecskeméret meghatározás és ELISA tesztek.

B. Módszerek

Ligandum-detektált NMR kísérletek

A Gal-1, az asialofetuin (ASF) és az A β 1-42 fehérjék és ligandumaik kölcsönhatását a következő ligandum-detektált NMR technikákkal jellemeztük: szaturáció transzfer differencia (STD), transzfer nukleáris Overhauser effektus (trNOE) és a jelintenzitás-csökkenés kvantitatív vizsgálata. A hagyományos ^1H STD esetében a fehérje szelektív gerjesztését Gauss-pulzusokkal végeztük. A trNOE kísérleteknél, 2D NOESY spektrumokat vettünk fel a fehérje nélkül és a fehérje jelenlétében. A következő mintákat vizsgáltuk:

- (i) Gal-1 vagy ASF irodalmi Tyr-Xxx-Tyr típusú peptid ligandumokkal (TYDYF-NH₂, WYKYW-NH₂, TYDYFR-NH₂ és TYPYFR-NH₂) vagy laktózzal,
- (ii) fibrilláris A β 1-42 neuroprotektív pentapeptidek (LPFFD, LPYFD-NH₂, FRHDS-NH₂ és RIIGL-NH₂) és/vagy Thioflavin T (ThT) jelenlétében,
- (iii) A β 1-42 oligomerek foldamer peptidekkel.

A csoportszelektív STD-t (group-selective, azaz GS-STD) módszerfejlesztés céljából különböző gerjesztésekkel teszteltünk. A minták laktózzal telített, $^{15}\text{N}/^{13}\text{C}$ -jelzett Gal-1-et tartalmaztak. A fehérje szelektív gerjesztéséhez BIRD^d pulzusok sorozatát alkalmaztuk. A ^{13}C alifás, illetve aromás GS-STD spektrumoknál a szén inverzióját 256 ms hosszúságú Q3 Gauss kaszkád pulzussal oldottuk meg a BIRD^d cikluson belül.

Fehérje-detektált NMR kísérletek

A fehérje-detektált technikákat a $^{15}\text{N}/^{13}\text{C}$ -jelzett Gal-1 vizsgálatára alkalmaztuk. A fehérje jelhozzárendeléséhez háromdimenziós HNCO, HNCA, HN(CO)CA, HN(CA)CO, CBCA(CO)NH, HBHA(CO)NH és ^{15}N -NOESY-HSQC spektrumokat

vettünk fel és értékeltünk. A ^{15}N heteronukleáris egyszeres-kvantum koherencia (HSQC) titrálások során a ^{15}N -jelzett Gal-1 ^{15}N HSQC spektrumait vettük fel önmagában, illetve növekvő ligandum (laktóz vagy Tyr-Xxx-Tyr peptidek) koncentrációkkal. A szabad és a laktóz-kötött Gal-1 dinamikus viselkedésének feltérképezéséhez T_1 , T_2 relaxációs és heteronukleáris NOE méréseket és “Model-free” analízist végeztünk.

A β 1-42 oligomerek és foldamerek vizsgálata izotermál titrációs kalorimetriával

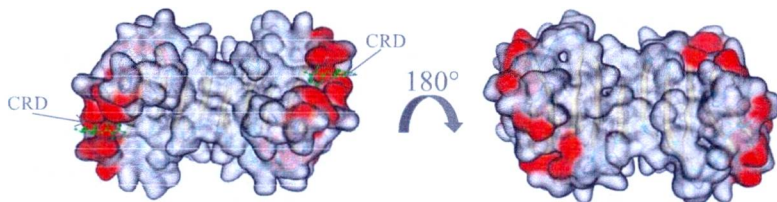
Titrációs kalorimetria méréseket végeztünk az A β 1-42 oligomerek és a foldamerek kölcsönhatásának jellemzésére Microcal VP-ITC készülékkel. A kísérleti adatokat két független kötőhelyet feltételezve illesztettük.

Egyéb módszerek

A Tyr-Xxx-Tyr peptidek Gal-1-hez való kötődését vizsgáltuk kompetitív ELISA teszttel, amelyben a Gal-1 ASF-hez való kötődését mértük a peptidek jelenlétében; és áramlási citometriával, amely a Gal-1 sejtekhez való kötődését mutatta. Az A β 1-42 fibrillumok időfüggő jelintenzitás-csökkenését fényszórás, transzmissziós elektronmikroszkópia (TEM) és ζ -potenciál mérések egészítették ki. A foldamerek és A β 1-42 oligomerek kölcsönhatását egyéb biofizikai és biológiai módszerekkel is jellemeztük.

C. Eredmények

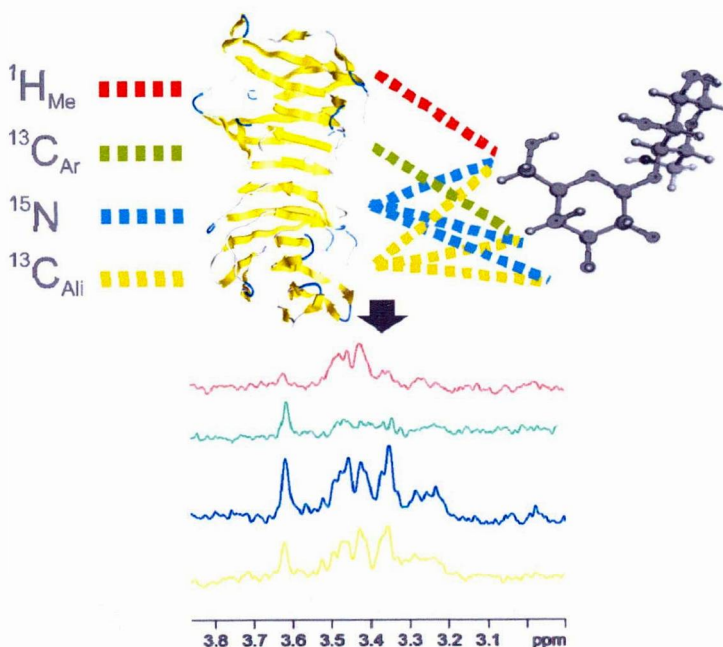
- I. A Gal-1 oldatfázisú viselkedését NMR spektroszkópai módszerekkel jellemeztük önmagában, illetve természetes ligandumával, a laktózzal.
  - 1.1. A $^{15}\text{N}/^{13}\text{C}$ -jelzett Gal-1 gerincének jeleit és a CB és HB jelek nagy részét is hozzárendeltük fiziológiai pH-n (pH 7.4).
  - 1.2. ^{15}N HSQC titrálások azt támasztották alá, hogy a laktóz kötődése a Gal-1 szerkezetét a kötőhelytől távol, a szénhidrátkötő régióval ellentétes oldalon is befolyásolja.

1. ábra. A Gal-1 ^{15}N HSQC titrálása laktózzal. A 15 legnagyobb mértékben tolódott aminosav Gal-1 homodimer felszínén jelölve (piros).

1.3. A relaxációs mérések és „Model-free analízis” rámutatott, hogy a laktóz kötődése nemcsak a szénhidrátkötő régió dinamikáját befolyásolja, hanem onnan tovaterjedve az egész fehérjét érintik a változások. Kiemelkedően flexibilisnek találtuk a laktóz kötésében is szerepet játszó hurkot.

1.4. A GS-STD $^{15}\text{N}/^{13}\text{C}$ variánsai hatékonyan bizonyultak a laktóz kötődési epitópjának felderítésében. A négy különböző kísérleti beállítással felvett STD spektrum (szelektív ^1H STD, ^{15}N GS-STD, $^{13}\text{C}_{\text{Ar}}$ és $^{13}\text{C}_{\text{Ali}}$ GS-STD) azt mutatta, hogy a különbségi spektrumok jelintenzitásának mintázata a gerjesztett „közvetítő” atomok típusától és térbeli elrendeződésétől is függ, valamint a spin-diffúzió által közvetített mágnesezettség transzfer hatékonysága is befolyásolja (2. ábra).

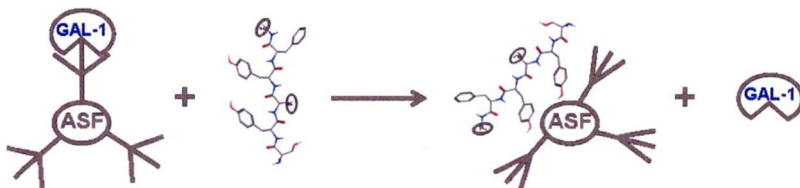
2. ábra. A ^{15}N és ^{13}C GS-STD kísérletek módozatai (különböző színekkel jelölve) segítségével gyenge fehérje–ligandum kölcsönhatások is kimutathatók, akár flexibilis, oldószernek kitett kötőhely esetén is. A gerjesztési profilok különböző térbeli és kémiai szelektivitásának köszönhetően a kötőhely egyes atomcsoportjaihoz közeli ligandum protonok feltérképezhetők.

2. A korábbi irodalmakban a Tyr-Xxx-Tyr peptid motívumot glikomimetikus szekvenciaként írták le, mivel gátolja a Gal-1–ASF kölcsönhatást. NMR kísérleteink azonban a következőket igazolták:

2.1. Az STD, trNOE mérések és a ^{15}N -jelzett Gal-1-gyel végzett ^{15}N HSQC titrálások is kizárták a Gal-1–peptid kölcsönhatásokat, vagyis a vizsgált Tyr-Xxx-Tyr peptidek nem kötődnek a Gal-1-hez.

2.2. A Tyr-Xxx-Tyr peptidek kötődését ASF-hez egyértelműen bizonyították STD és trNOE kísérleteink.

2.3. A Tyr-Xxx-Tyr peptidek nem azért bizonyultak hatékonyak a kompetitív tesztekben, mert a Gal-1-hez kötődnek és leszorítják róla a Gal-1-et, hanem az ASF-nal való kölcsönhatásukból kifolyólag (3. ábra). Eredményeink arra utaltak, hogy a vizsgált Tyr-Xxx-Tyr peptidek nem glikomimetikusak, mivel az ASF-nal hatnak kölcsön.

3. ábra. A Gal-1–ASF kölcsönhatás Tyr-Xxx-Tyr típusú peptidekkel történő gátlásának feltételezett mechanizmusa.

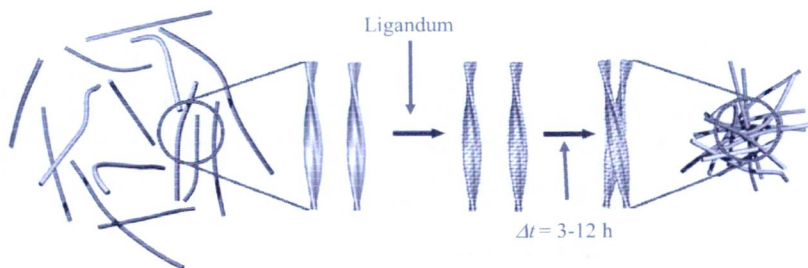
3. A neuroprotektív pentapeptid LPFFD és a fluoreszcens festék ThT A β 1-42 fibrillumokhoz való kötődése az NMR jelintenzitásuk csökkenése alapján a következőket mutatta:

3.1. A ThT nem szorította le rögtön az LPFFD-t az A β -ról, és nem tudta megakadályozni annak gyenge kötődését. LPFFD nem csökkentette, hanem növelte az NMR-rel detektálható ThT kötés mértékét.

3.2. A spektrumokban a vizsgált ligandumok csúcsai mellett nem jelentek meg olyan, oldat fázisú NMR-rel mérhető jelek, amelyek a monomer vagy oligomer méretű A β 1-42 jelenlétére utalnának.

3.3. A neuroprotektív peptidek dezaggregációs mechanizmusa kevésbé valószínű, ligandum-indukált flokkuláció és szedimentáció feltételezhető (4. ábra), amit fényszórás és TEM mérések is megerősítettek.

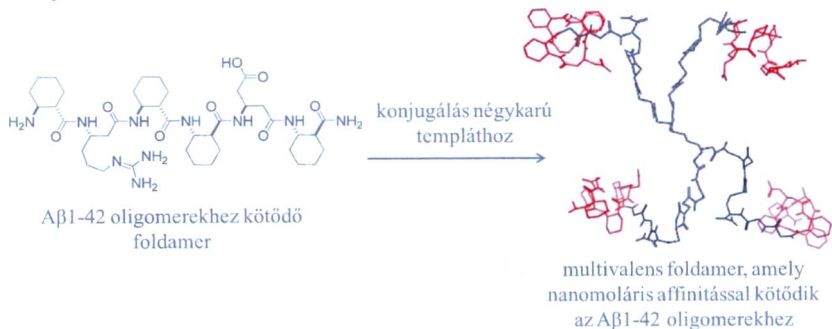

4. ábra. Aβ1-42 fibrillumok ligandum-indukált flokkulálása keresztkötéseken keresztül.

4. Foldamerek Aβ1-42 oligomerekhez való kötődését screeneltük STD és trNOE technikákkal.

4.1. Egy hexapeptid foldamer kötődést mutatott az Aβ-hoz. A multivalens ligandumok elvét követve, a peptidet egy tetravalens poliamidoamin templáthoz konjugáltuk, így a gyenge kölcsönhatást megsokszorozva egy erősen kötődő vegyületet kaptunk (5. ábra). A négykarú ligandum kétlépcsős kötődést mutatott egy nanomoláris és egy szubmikromoláris látszólagos disszociációs konstanssal.

4.2. A hatás-szerkezet összefüggések felderítését szolgáló első kísérletek azt mutatták, hogy a más oldalláncokat tartalmazó vagy csak kétkarú vegyületek csupán gyenge kölcsönhatásra képesek, amely arra utal, hogy a farmakofór specifikus.

5. ábra. A multivalens ligandumok elvét foldamerekre alkalmazva olyan anyagot nyertünk, amely az Aβ1-42 oligomerekhez nanomoláris affinitással kötődik.

D. Közlemények és előadások

Az értekezés anyagául szolgáló közlemények

- I. A. Hetényi, L. Fülöp, T. A. Martinek, **E. Wéber**, K. Soós, B. Penke
Ligand-induced flocculation of neurotoxic fibrillar A β (1–42) by noncovalent crosslinking.
ChemBioChem **2008**, 9, 748–757. IF: 3.945*
- II. **E. Wéber**, A. Hetényi, B. Váczi, É. Szolnoki, R. Fajka-Boja, V. Tubak, É. Monostori, T. A. Martinek
Galectin-1–Asialofetuin interaction is inhibited by peptides containing the Tyr-Xxx-Tyr motif acting on the glycoprotein.
ChemBioChem **2010**, 11, 228–234. IF: 3.945
- III. K. E. Kövér, **E. Wéber**, T. A. Martinek, É. Monostori, G. Batta
¹⁵N and ¹³C group-selective techniques extend the scope of STD NMR detection of weak host–guest interactions and ligand screening.
ChemBioChem **2010**, 11, 2182–2187. IF: 3.945
- IV. L. Fülöp, I. M. Mándity, G. Juhász, V. Szegedi, A. Hetényi, **E. Wéber**, Z. Bozsó, D. Simon, M. Benkő, Z. Király, T. A. Martinek
A foldamer-dendrimer conjugate neutralizes synaptotoxic β -amyloid oligomers.
PLoS ONE **2012** közlésre beküldve

Egyéb közlemények

1. E. Háznagy-Radnai, B. Réthy, S. Czige, I. Zupkó, **E. Wéber**, T. Martinek, G. Falkay, I. Máthé
Cytotoxic activities of Stachys species.
Fitoterapia **2008**, 79, 595–597. IF: 1.899
2. G. Benedek, M. Palkó, **E. Wéber**, T. A. Martinek, E. Forró, F. Fülöp
Efficient synthesis of hydroxy-substituted cispentacin derivatives.
Eur. J. Org. Chem. **2008**, 20, 3724–3730. IF: 3.206
3. I. M. Mándity, **E. Wéber**, T. A. Martinek, G. Olajos, G. Tóth, E. Vass, F. Fülöp
Design of peptidic foldamer helices: A stereochemical patterning approach.
Angew. Chem. Int. Ed. **2009**, 48, 2171–2175. IF: 12.730
4. G. Benedek, M. Palkó, **E. Wéber**, T. A. Martinek, E. Forró, F. Fülöp
Efficient synthesis of 3,4- and 4,5-dihydroxy-2-amino-cyclohexanecarboxylic acid enantiomers.
Tetrahedron: Asymmetry **2009**, 20, 2220–2225. IF: 2.484

5. M. Palkó, G. Benedek, E. Forró, **E. Wéber**, M. Hänninen, R. Sillanpää, F. Fülöp
Synthesis of mono- and dihydroxy-substituted 2-aminocyclooctanecarboxylic acid enantiomers.
Tetrahedron: Asymmetry **2010**, *21*, 957-961. IF: 2.484
6. Z. Bozsó, B. Penke, D. Simon, I. Laczkó, G. Juhász, V. Szegedi, Á. Kasza, K. Soós, A. Hetényi, **E. Wéber**, H. Tóháti, M. Csete, M. Zarándi, L. Fülöp
Controlled in situ preparation of A β 1-42 oligomers from the isopeptide 'iso-A β 1-42', physicochemical and biological characterization.
Peptides **2010**, *31*, 248-256. IF: 2.654
7. S. Patil, L. M. Saleena, K. Yong-Wah, **E. Wéber**, H. von Grafenstein
Expression and purification of isotopically enriched MHC binding immunogenic peptides for NMR studies.
Int. J. Pept. Res. Ther. **2011**, *17*, 137-145. IF: 1.034
8. A. Lakatos, B. Gyuresik, N. V. Nagy, Z. Csendes, **E. Wéber**, L. Fülöp, T. Kiss
Histidine-rich branched peptides as Cu(II) and Zn(II) chelators with potential therapeutic application in Alzheimer's disease.
Dalton Trans **2012**, *41*, 1713-1726. IF: 3.647
9. L. Berlicki, L. Pilsl, **E. Wéber**, I. M. Mándity, C. Cabrele, T. A. Martinek, F. Fülöp, O. Reiser
Unique α,β - and $\alpha,\alpha,\beta,\beta$ -Peptide Foldamers Based on cis- β - Aminocyclopentanecarboxylic Acid.
Angew. Chem. Int. Ed. 2012, doi: 10.1002/anie.201107702 IF: 12.730

*A 2010-es impakt faktorokat tüntettem fel.

Az értekezéssel kapcsolatos előadások

1. **Wéber E.:**
Amfifil β -peptid hélixek térszerkezete és asszociációs tulajdonságai
XXVIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia, Orvostudományi Szekció
Budapest, 2007. április 3–5.
2. **E. Wéber**, A. Hetényi, T. A. Martinek:
How not to lose hits in NMR binding tests: comprehensive optimization includes temperature
The 10th Central European NMR Symposium & Bruker NMR Users Meeting
September 29-30, 2008, Zagreb, Croatia, Abstr.: P11.

3. **Wéber E.**, Hetényi A.:
Oldatfázisú szerkezeti biológiai adatok Galektin-1 tumourdajka fehérjéről
IX. Clauder Ottó Emlékverseny
Budapest, 2009. április 23-24.
4. **Wéber E.**, Hetényi A., Váczi B., Monostori É., Tóth G., Martinek A. T.:
Galektin-1 tumourdajka fehérje, ahogy az NMR látja: funkció, dinamika, gátlás:
MTA Peptidkémiai Munkabizottság Ülése
Balatonszemes, 2009. május 26-28.
5. **Wéber E.**, Hetényi A., Váczi B., Monostori É., Tóth G., Martinek A. T.:
Galektin-1 tumourdajka fehérje, ahogy az NMR látja: funkció, dinamika, gátlás
XIV. Congressus Pharmaceuticus Hungaricus
Budapest, 2009. november 13-15., Abstr.: P-13.
6. **Wéber E.**, Hetényi A., Fajka-Boja R., Szolnoki É., Batta Gy., Kövér E. K.,
Monostori É., Martinek A. T.:
Galektin-1 kölcsönhatása laktózzal és YXY motívumot tartalmazó peptidekkel –
NMR spektroszkópiás vizsgálatok
MTA Peptidkémiai Munkabizottság ülése
Balatonszemes, 2010. május 26-28.
7. K. E. Kövér, **E. Wéber**, T. A. Martinek, É. Monostori, G. Batta:
¹⁵N- and ¹³C group-selective STD NMR techniques for sensitive binding studies
Joint EUROMAR 2010 and 17th ISMAR Conference
July 4-9, 2010, Florence, Italy.
8. K. E. Kövér, **E. Wéber**, T. A. Martinek, É. Monostori, G. Batta:
¹⁵N- and ¹³C group-selective STD NMR techniques for the detection of weak host-
guest interactions
The 12th Central European NMR Symposium & Bruker NMR Users Meeting
September 26-28, 2010, Graz, Austria, Abstr.: page 25.
9. **E. Wéber**, Z. Hegedűs, A. Hetényi, É. Szolnoki, T. A. Martinek:
Towards foldamer inhibitors of the tumour nursing protein Galectin-1
COST, Foldamers: design, synthesis and applications
October 6-8, 2010, Bologna, Italy, Abstr.: PS-21.